LA CUESTION SEPTENTRIONAL. LA ARQUEOLOGIA DE LOS ASENTAMIENTOS ANDALUSIES MAS ANTIGUOS

Miquel Barceló

Per ara, l'única evidència dels assentaments àrabs i berbers de l'Alt Penedès és un cert registre toponímic fragmentari i, sobretot, mal entès. Però es tracta, penso, d'una evidència inequívoca. I també es tracta d'un dels registres toponímics més antics fins ara conegut, atès que la seva aparició de la segona meitat del segle X. Per altra banda, la comprensió adequada d'aquests topònims ha de, forçosament, inscriure's en la qüestió més complexa dels assentaments andalusins més septentrionals com els de la zona de l'actual Aragó i que, en la actual Catalunya, tindria a Àger, a la Noguera (>berèber *Ajjer, Azger, Azǧer, Adjer*) el seu punt més extrem (X. Puigvert, en premsa). Hi ha, doncs, una, diguem-ne, «qüestió septentrional» (M. Barceló, en premsa) que lentament es va formulant. Aquesta «qüestió septentrional», tant en la seva vessant aragonesa com catalana, sembla, per ara, caractaritzar-se sobretot per la gran dificultat de datar els assentaments inicials que apareixeran, més tard però, esmentats tant en els textos cronístics àrabs com al-Rāẓī i al-ᶜUdhrī, i que permeten datacions de la seva existència entre els segles III/IX i V/XI, com a la documentació feudal de, per exemple, el monestir de Sant Cugat del Vallès, que dóna a conèixer aquesta toponímia desde meitat del segle X. Si no hi ha informacions textuals sobre aquests assentaments —excepció feta dels Banū ᶜAbdildar, clan àrab qaysite instal.lat a Corbalán, Terol, en torn la meitat del segle IX/VIII (M. Barceló, 1990) i que fa, també, posteriorment un assentament a Sant Carles de la Ràpita, documentat el 1098— tampoc, per ara, s'ha aconseguit establir enlloc un registre arqueològic tradicional,

estructures arquitectòniques i ceràmica. En rigor, ara s'ha començat a plantejar la qüestió de com era la ceràmica emiral (Primer Encuentro... Cerámica Altomedieval, 1990), i els estudis de conjunts ceràmics procedents d'assentaments datats textualment ja el 229/984 sovint no registren datacions anteriors al segle IV/X (H. Kirchner, 1990, pp. 31-2) tot i que, en el cas al.ludit de Shadhfīlah (Setefilla, Lora del Río, Sevilla) el jaciment no ha estat excavat exhaustivament i els sondeigs efectuats formaven part d'un projecte de recerca d'època protohistòrica que suposà l'aixecament de nivells islàmics però no l'estudi del *ḥiṣn*. Però el problema es troba arreu. Al recent col.loqui sobre la Marca Superior *(Thagr al-ᶜalà)* ja hi ha qualque referència a aquesta invisibilitat arqueològica dels estrats més antics dels assentaments. C. Esco y Ph. Sénac (1991) assenyalen que malgrat l'antiguitat, textualment comprovada, del poblament andalusí del districte d'Osca, tant les prospeccions com les excavacions proporcionen un material ceràmic tardà molt sovint datable del segle V/XI.

I per la seva part, en canvi, J. Giralt (1991, p. 71) sembla no dubtar en datar de finals del III/IX el pany vertical i la torre quadrada del castell d'Àger, fossilitzats dins la construcció feudal. Tot i així, ignorem si l'assentament inicial dels Bani Ajjer que construeixen també, i sobretot, espais irrigats (X. Puigvert, en premsa) coincideix amb el temps de la construcció del *ḥiṣn* (fortaresa). Aquest problema té un envers quasi simètric. Hi ha assentaments clarament berbers que no apareixen mai als textos àrabs i que, tant pel sentit del seu emplaçament com de la seva capacitat, durant un temps concret que desconeixem, de segmentació —és a dir, de produir nous assentaments tot conservant el nom d'identitat tribal o clànica— devien de ser relativament nombrosos. Són, per posar un exemple, els casos dels Banī ᶜArus i dels Iraten (en la seva forma arabitzada d'Artana). Tampoc, excepte algun cas encara no estudiat, no hi ha registre arqueològic d'aquests assentaments (M. Barceló, en premsa). Hi ha un altre factor que contribueix a fer més complexa la qüestió. Les restes de fortareses (*ḥuṣūn* sing. *ḥiṣn*) espargides arreu de la Frontera Superior (*Thagr al ᶜalā*) han, previsiblement, produït entre els historiadors i els arqueòlegs la discussió sobre el caràcter estatal o simplement pagès d'aquestes construccions (Ph. Sénac coord., 1991). Deixant de banda qualque insuficiència en la formulació del problema tota la qüestió es fa girar en torn de si coincideixen cronològicament l'assentament amb la fortificació. Suposadament la fortificiació es data, arqueològicament —o es pot datar— a sí mateixa, però l'assentament inicial no. C. Esco i Ph. Sénac (1991, p. 57) ho han formulat molt clarament per a tota la zona d'Osca: «saber si aquestes fortareses foren la base del poblament agrícola o si, al contrari, no feren altra cosa que enquadrar un poblament ja existent és una qüestió oberta...». En efecte, una qüestió oberta amb uns límits cada vegada més ajustats. Per una banda, tant l'assentament dels Banū ᶜAbdildar a Corbalán, datable abans de meitat del segle II/VIII, com el contexte de les expedicions andalusines —amb un fort component

berber— cap a les Gàlies des de el 721 al 734 i promogudes pels *amīr(s)* de Còrdova (P. Chalmeta, 1990, p. 99) no permeten situar en aquesta època una ordre emiral de construcció de frontera.

Seria el refluxe d'aquestes expedicions que produiria assentaments autònoms dels grups berbers que com els Banu Arus i els Gelida desapareixen dels textos tot i que segueixen ben vius. Igual passaria amb els Banū ᶜAbdildar amb un segment molt primerenc a Sant Carles de la Ràpita i una presència posterior a Artà, Mallorca (M. Barceló, 1984, p. 135). Aquests assentaments no poden ser de la segona meitat del segle III/IX. No hi ha context històric conegut que els faci possibles. Per altra banda, l'absència d'aquesta mena de restes de fortereses (*ḥuṣūn*) al Penedès, conquerit pels feudals des de principis del segle X, indicaria potser que els assentaments andalusins inicials (II/VIII-III/IX) no són, en efecte, resultat d'una iniciativa d'organització i fortificació d'una frontera. O sigui que el desplaçament o liquidació d'aquest grups andalusins, o bé ha d'ocórrer abans de la necessitat emiral d'organitzar una frontera, o bé sigui que, en aquest moment, aquests grups eren marginals respecte al progressivament més consolidat estat omeia de Còrdova. En qualsevol cas els assentaments de l'Alt Penedès són una part insubstituible de l'estudi de la «qüestió septentrional» i, a la vegada, no poden ser entesos fora d'aquesta qüestió.

Hi ha encara un altre aspecte important. Aquests assentaments andalusins no signifiquen l'exclusió d'una població indígena anterior sino una juxtaposició. Naturalment, les relacions polítiques entre ambdues poblacions són desconegudes. I és curiós, tant desconeguts són els assentaments indígenes com els andalusins. El que sí és cert, com mostra R. Martí, és que la documentació feudal mostra des del principi de la conquesta que aquesta població indígena, desalotjats els andalusins, tenia naturalment una vida agricola tan organitzada com mal coneguda.

* * * * * *

Els topònims conservats són de dos tipus: els tribals i els descriptius. Cal, però, fer dues observacions. En primer lloc es tracta d'un registre toponímic incomplet, fragmentari. R. Martí ha revelat una microtoponímia àrab, escasa i intermitent, en la documentació feudal fins ara ni pròpiament advertida ni estudiada. I en segon lloc es desconeixen les causes i condicions socials precises de la seva conservació. Com assenyala R. Martí, Gelida, Lavit i Mediona —tres topònims tribals— i Masquefa es conservaren com a nom del «districte del nou castell termenat». Però això, posa, justament, un problema. La conservació dels topònims com a denominació dels districtes i no de llocs concrets pot ser deguda, o bé a reconeixement d'un territori previ d'aquest nom —imprecís de termes com a assentament andalusí— o bé, el més probable, atesos els actuals coneixements, una extensió

feudal, regida per una lògica encara poc coneguda, d'una identitat onomàstica concentrada en espais inicials andalusins dels quals, avui, hom ignora el seu emplaçament concret. L'absència, al menys per ara, de restes arqueològiques —estructures arquitectòniques i ceràmica— obliga a postular l'absència de fortaleses de relleu i a considerar un tipus d'assentament pagès prim de població, amb poc embalum d'artefactes i de poca durada, com també serien així les 29 alqueries sense rastre de Sant Carles de la Ràpita (M. Barceló, H. Kirchner, 1988). Com vaig fer notar recentment (M. Barceló, 1990, en premsa) aquests registres prims son fàcilment esvaïts. Així, doncs, la conservació dels topònims és, en un cert sentit, desproporcionada respecte a la seva dimensió social. La conservació del topònim no es deu, doncs, a la importància del grup àrab o berber sino a altres factors que se'ns escapen, i que, sens dubte, són resultat de la conquesta feudal. La microtoponímia és sotmesa a un procés de reducció, el ritme del qual és impossible d'establir. Es sap, per exemple, que el lloc dit «Almafar» es converteix en Sant Climent de Llobregat; altres noms com «Alfori», prop de Piera, senzillament desapareixen (R. Martí). Un dels primers *al-baqar(s)* (recintes per a refugi de bestiar i pagesos) documentats en textos llatins apareix en 1093 en una donació del Castell de Montret «en la ratlla del Penedès i la Segarra» per part de Guerau Alaman de Cervelló a Ermengarda (J. Miret i Sans, 1915, pp. 268-9). Altres topònims com la Múnia (àrab, *munya*) i la Ràpita (àrab, *al-rabiṭa*), en canvi, es conserven sense poder-ne escatir les raons. Els dos Rebato, a Sant Sadurní d'Anoia i Arbrera (àrab, *ribaṭ*) són poc explicables a partir de les etimologies que la gent local obstinadament proposa, però, atesa la seva falta de documentació, no es poden, per ara, incloure en el registre. La Granada molt probablement és un topònim àrab. No hi ha tampoc dubtes que La Mussara (àrab, *al-Muzara* o camp conreat) sí que ho és. Tota aquesta microtoponímia necessita un tractament adequat tot incorporant-hi la toponímia procedent dels documents feudals dels segles X i XI i, avui, perduda.

* * * * * *

Els Madyūna, com es pot veure en el mapa I, produiren abundants assentaments bé amb el nom tribal, com a l'Alt Penedés, València i Mallorca, bé amb els noms dels seus nombrosos clans. Es clar que el mapa no és exhaustiu però sí assenyala perfectament el sentit espaial d'aquesta segmentació. Els Madyūna foren, des del principi, un dels grups tribals berbers més actius i nombrosos durant l'ocupació d'Hispània. Una prova de la seva importància és el fet que ᶜAbd al-Raḥman al-Dākhil (el primer) confirmà el 155 A.H. a Hilāl b. al-Madyūnī com a *shaykh* (cap) de la seva tribu i la possessió dels seus territoris (P. Chalmeta, 1990, pág. 104). Penso que totes les altres propostes etimològiques —filològicament sense sentit—

han de ser rebutjades. Contràriament als Madyūna, molt representats en el registre textual de les cròniques àrabs, els Gelida només han deixat restes toponímiques (veure mapa 2). Fins ara el nom Gelida ha estat considerat com a derivat del llati *Gelidus-a-um* (R. Puigcorbé, 1983, p. 172). No és veritat, com afirma R. Puigcorbé (pàg. 172), però, que J. Coromines no l'inclogués en el mapa d'arabismes. Ho fa (J. Coromines, I, 1965, pàg. 265). Recentment P. Balañà (1989, pàg. 45) postula un ètim àrab «*(al)-jalīda*» (la població gèlida, freda) Ara bé, en cap dels diccionaris àrabs clàssics consultats *(Lisān -al -ᶜArab,* I, p. 655; *Qāmūs al-Muhīṭ,* pàg. 349; el *Supplément* de Dozy, vol. I pp. 205-6 i *Diccionario Árabe-Español* de F. Corriente, pág. 119) significa *jalīda* altra cosa que rosada, rosada gelada o pel.lícula: es tracta, doncs, d'una proposta sense fonament. En aquests moments la proposta etimològica més plausible és el berber *gellid* (rei). S. Chaker (1984, pp. 277-9) esmenta *a-gellid* (el rei) entre les formes nominals simples documentades a textos «medievals».

I també esmenta una tribu, els Banū Gellidassen, l'epònim dels quals era un tal Gellid. Cal observar que aquesta forma és arcaica atès que el nucli nominal no porta les marques definitòries del sustantiu *a/t* pel masculí i femení respectivament. La forma *-assen* és un sufixe pronominal força freqüent en els noms col.lectius berbers (R. Basset, 1899, pp. 110-2). La trobem també a Mallorca, a una alqueria de la vall d'Alaró: Imalassen. *Gellid, Gelid* i el femení *Gelida* encara són emprats a l'onomàstica moderna d'Algar (T. Lewicki, 1974, p. 11). Es posible, però, que la forma *Gelida* arcaica de l'Alt Penedès sigui la combinació de la forma nominal simple *gelid,* sense la marca definitòria del sustantiu, i la partícula àrab *-a* de formació de col.lectius, el que indicaria també una precoç arabització. Al- Bakrī, a la segona meitat del segle V/XI, descrivint, però, una situació força anterior, situa els Banū Gellidassen entre Ténès i Ashir, prop de Shalaf dels Banū Watīl, segments dels quals emigraren també a al-Andalus fent assentaments a l'orient peninsular i a Mallorca. G. Marcy (1929, p. 114) en el seu estudi sobre els Ayt Gellidasen assenyala que el territori que, a principis del segle X, ocupava la coalició dels Ayt Warain, de la qual formaven part els Banū Gellidassen, era ocupat, al segle II/VII per segments Maṭgāra, tribu a la qual pertanyien els Banū Gellidassen, i, entre altres, per segments Madyūna.

Les formes Eslida (> *Ajlida*) i Argelita, documentades a partir del segle VII/XIII, arran de la conquesta catalana, han de ser incloses en el registre tot i les deformacions, respecte a l'arcaic Gelida, sofertes tan pel procés irreversible d'arabització com d'admissió i transcripció catalanes. El castell de Lavit és primer esmentat en un document del 956 (J. Rius, 1946, I, doc. 45) com a terme —«*in termino kastrum Vidde...*»—. Els primers esments del topònim prenen les formes de *Vidde, Vide,* sense determinant o amb determinant que acostuma ser *ipsa* enlloc d'*illa.* Però, com mostra el mapa núm. 3, de Lavits n'hi ha més d'un en una zona molt precisa. Arabé, *Vidde o Vide* com a topònim no es dóna més enlloc de

Catalunya. Certament no hi ha res de semblant a la Catalunya dita vella. La concentració de noms només ocorre a l'Alt Penedès. El terme normal llatí, en aquesta època, és *vinea*. No n'hi ha de *Vidde* o *Vide*. Es pot postular, doncs, que *Vidde/Vide* no es llatí i que la seva peculiar i precisa concentració regional remet a un tipus d'assentament múltiple només explicable per segmentació. La segmentació —discontinuitat espaial i reduplicació del nom— és un procediment d'organització territorial pagesa pròpia dels sistemes tribals i clànics àrabs i berbers. El context d'assentaments àrabs i berbers a la zona permet postular que el topònim llegit a la llatina era *Labīd*.

Per altra banda la deformació de *Labīd*. en Civit i l'Albí, ben documentada l'any 1051 (J. M. Font Rius, 1969, doc. 24) —«*in locum qui vocatur ad ipsa Vid ab antiquis...*»— i a meitat del segle XII —«*gardia de Lavit* (J. M.ª Font Rius, 1969, docs. 86 i 90 i. R. Martí (1989) que va fer les identificacions) assenyala que la deformació del nom (*Lavit* > L'Albí) ja s'ha produit el 1202, fent palès que el topònim fou acceptat i no adequadament entès —altrament no l'haurien deformat— pels conqueridors. Aquesta estranyesa linguística explica també que el *la* inicial fos près per un article —*illa*— i transformat amb l'article determinant *ipsa*. Els Banū Labīd, ārabs hilaliens, de la branca de Ḥayb, són esmentats per Ibn Khaldūn, (M. G. De Slane, 1852-56, I, pp. 8, 137). Ibn Ḥazm (E. Terés, 1957) no els esmenta com a immigrants a al-Andalus. Però no és necessàriament decisiu per a rebutjar la possibilitat de la seva presència a al-Andalus. Ni els Fazāra, ni els Sulaym, ni els Quays ᶜAylān, per exemple, són esmentats per Ibn Ḥazm i tanmateix eren a al-Andalus (E. Terés, 1957, pp. 86-90). A Mallorca hi havia un assentament dels Banū Murad que Ibn Ḥazm ignora, com tampoc no registra l'assentament mallorquí dels Banū Attaf, que situa només a Jaén i Guadix (E. Terés, 1957, p. 105). Els topònims Lavit serien, doncs, l'única prova d'aquesta primerenca immigració. Quant a l'etimologia de Masquefa ja fa temps que J. M. Solá (1949) va proposar una forma àrab derivada del radical *j ṣ b* amb el prefix *mu-: mujṣibun* [meskefe] i que significaria fèrtil, país o regió fèrtil. Recentment vaig proposar que Masquefa seria una derivació del radical *s q t*, posar sostre, que podria ser *saqifa*, documentada com a topònim a Orient (N. Groom, 1983, p. 259) amb el sentit de refugi, lloc cobert, protegit. *Masquefa* seria una forma derivada del verb o sustantiu esmentats amb el mateix sentit de lloc cobert i protegit. Sigui com sigui, aquestes dues propostes d'un origen àrab —ja advertit per J. Coromines (1965, I, pàg. 265)— són, per ara, les més raonables.

Calafell sembla ser esmentat el 999 (S. Llorach, 1980, p. 5). Però la referència més segura és, per ara, la de 1037 —«*kastrum qui dicunt Kalafell...*»— «... *in simutatem montis de Kalafell...*»— (J. Rius, 1946, doc. 545). El nom fa referència a una *qalᶜa* (fortificació). Com ha mostrat recentment M. Acién (1989) el mot *qalᶜa* és usat sobretot en les primeres èpoques d'al-Andalus tot sent sustituit, posteriorment, per altres formes

linguístiques. La situació d'aquesta *qalʿa* no està resolta. El treball de J. Santacana (1986) no aclareix gens la possibilitat d'un origen andalusí de la construcció castral de Santa Creu. Ningú no sembla haver-se interessat fins ara per una petita fortificació de tapial que hi ha aprop de Calafell de Dalt, anomenat popularment Casalot d'En Viola que ha estat classificat com a columbari romà (J. Virella, 1968). J. Coromines (1965, I, p. 265) classifica Calafell com a topònim d'origen àrab. Per ara, però, el *-fell* queda sense explicació.

No cal, penso, cercar-li al nom Garraf una etimologia tan llunyana com una «ibero-vasca», com, seguint R. Menéndez Pidal, proposa R. Puigcorbé (1978, pp. 184-5). El nom apareix documentat per primera vegada el 29 d'abril de 1011 com a límit —«*...de occiduo in ipso Garrafo...*»— (J. Rius, II, 1946, doc. 436). El determinant *ipse* suggereix que n'hi d'altres de Garraf. N. Groom (1983, p. 93) classifica *Garraf* com a topònim a Orient amb el sentit de roda estirada per animal per treure aigua; és a dir, amb una pràctica hidràulica. R. Dozy (1981, II, p. 208) testimonieja el seu ús a al-Andalus amb el mateix sentit: una pràctica d'elevació d'aigua i també roda de pous. Penso que, per ara, aquesta etimologia és la més raonable. En el registre arqueològic del Garraf, tanmateix, no hi ha res que permeti una identificació amb aquestes pràctiques hidràuliques. A la Sínia (Olesa de Bonesvalls), l'enginy hidràulic existent, que no és un *qanāt,* tot i que està iventariat com a tal *(Garraf, Carta arqueològica,* 1988, p. 53), no té prou entitat com per fer extensiu el seu nom a tot el macís. Així, doncs, formulat, el problema dels assentaments andalusins a l'Alt Penedès forma una part important de la qüestió septentrional dels assentaments andalusins. Es tracta d'una qüestió complexa capaç de generar coneixements nous i de qualitat.

REFERÈNCIES

ACIÉN, M. (1989): «Poblamiento y fortificación en el sur de Al-Andalus. La formación de un país de *ḥuṣūn*» a *III Congreso de Arqueología Medieval Española,* vol. I, Oviedo, pp. 137-50.

BALAÑÀ, P. (1989): *Els noms de lloc de Catalunya.* Barcelona.

BARCELÓ, M. (1984): *Sobre Mayūrqa.* Mallorca.

(1990): «Quina arqueologia per al-Andalus?» a *I Coloqui Hispano-Italiano de Arqueología Medieval,* Granada (en premsa).

BARCELÓ, M. i KIRCHNER, H. (1988): «*Ḥuṣūn* et établissements arabo-berbères de la Frontière Supérieure (zone de l'actuelle Catalogne)» a *Castrum 4. Frontière et peuplement dans le monde meditérranéen au Moyen Age,* Sicilia (en premsa).

BASSET, R. (1899): «Sanctuaire: les sanctuaires du DJebel Nefousa» a *Journal Asiatique,* Maig-Juny, pp. 423-70, juliol-agost, pp. 88-120.

CHAKER, S. (1984): *Textes en linguistique berbère,* París.

CHALMETA, P. (1990); «El nacimiento del Estado neo-omeya andalusí», a *Homenaje a Manuel Ocaña Jiménez,* Còrdova, pp. 95-106.

COROMINES, J. (1965): *Estudis de toponímia catalana,* 2 vols., Barcelona.

CORRIENTE, F. (1977): *Diccionario árabe-español,* Madrid.

DOZY, R. (1981): *Supplément aux dictionnaires arabes,* vol. II, Beirut.

ESCO, C. i SENAC, Ph. (1991): «Le peuplement musulman dans le district de Huesca (VIIIe-XIIe siècles)», a *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident chrétien,* Madrid, pp. 51-66.

AL-FAYRŪZĀBĀDI, (1987): *Qāmūs al-muḥīṭ,* Beirut, p. 349..

FONT RIUS, J. M. (1969): *Cartas de población y franquicia de Cataluña,* I, Madrid-Barcelona.

GARRAF, (1988): *Carta arqueològica,* Servei d'arqueologia de la Generalitat de Catalunya.

GIRALT, J., (1991): «Fortificacions andalusines a la Marca Superior d'al-Andalus: Aproximació a l'estudi de la zona nord del districte de Lleida» a *La Marche Supérieure d'al-Andalus et l'Occident chrétien,* Madrid, pp. 67-76.

GROOM, N., (1983): *A Dictionary of Arabic Topography and Placenames,* Beirut-Londres.

IBN KHALDŪN, (1852-56): *Histoire des berbères et des dinasties musulmanes de l'Afrique Septentrionale,* Ed. de J. M. Slane, Alger.

IBN MANẒŪR: *Lisān al -ᶜarab* vol. I, El Caire, p. 655.

KIRCHNER, H. (1990): *Etude des céramiques islamiques de Shadhfīlah (Setefilla, Lora del Río, Séville),* Lyon.

LEWICKI, T., (1974): «Les noms propres berbères employés chez les Nafūssa médievaux (VIIIe-XVIe siècle)» a *Folia Orientalia* XV, pp. 7-21.

LLORACH, S. (1980): «Els castells d'arrel romànica de l'Alt i Baix Penedès» a *Miscel.lànea Penedesenca* III, pp. 29-60.

MARCY, G. (1929): «Les Aït Jellidasen: une tribu berbère de la confedération Aït Warain» a *Hespéris* IX, pp. 79-142.

MARTI, R. (1989): *Memòria de l'excavació d'urgència practicada a l'església de Sta. Maria de Lavit (Torrelavit, Alt Penedès)* Servei d'Arqueologia (inèdit).

MARTI, R. «La primera expansió comtal a Ponent del Llobregat».

MIRET I SANS, J. (1910): *Les cases dels Templers i Hospitalers a Catalunya,* Barcelona.

Primer Encuentro de Arqueología y Patrimonio. La cerámica medieval en el sur de al-Andalus, Salobreña (Granada) (en premsa).

PUIGCORBÉ, R. (1978): «Estructura general i mostres del contingut d'un diccionari onomàstic del Penedès» a *Miscel.lànea Pendesenca* I, pp. 179-204.

PUIGVERT, X. (en premsa): «Ager, un topònim berber a la Marca Superior d'al-Andalus», a *Faventia.*

RIUS, J. (1945-6): *Cartulario de Sant Cugat del Vallès,* vol. I i II, Barcelona.

SANTACANA, J. (1986): *L'excavació i restauració del castell de Santa Creu (Calafell, Baix Penedeès)* Barcelona.

SOLÀ, J. M. (1949): «Etimología árabe de *Masquefa* [mẹskẹ́fẹ]» a *Miscellanea Aqualatensia* pp. 148-52.

TERÉS, E. (1957): «Linajes árabes en al-Andalus» a *Al-Andalus* XXII, 7, pp. 55-376.

VIRELLA, J. (1968): «Els columbaris de la comarca del Penedès», a *Cordada* n. 143-4, pp. 4-5.

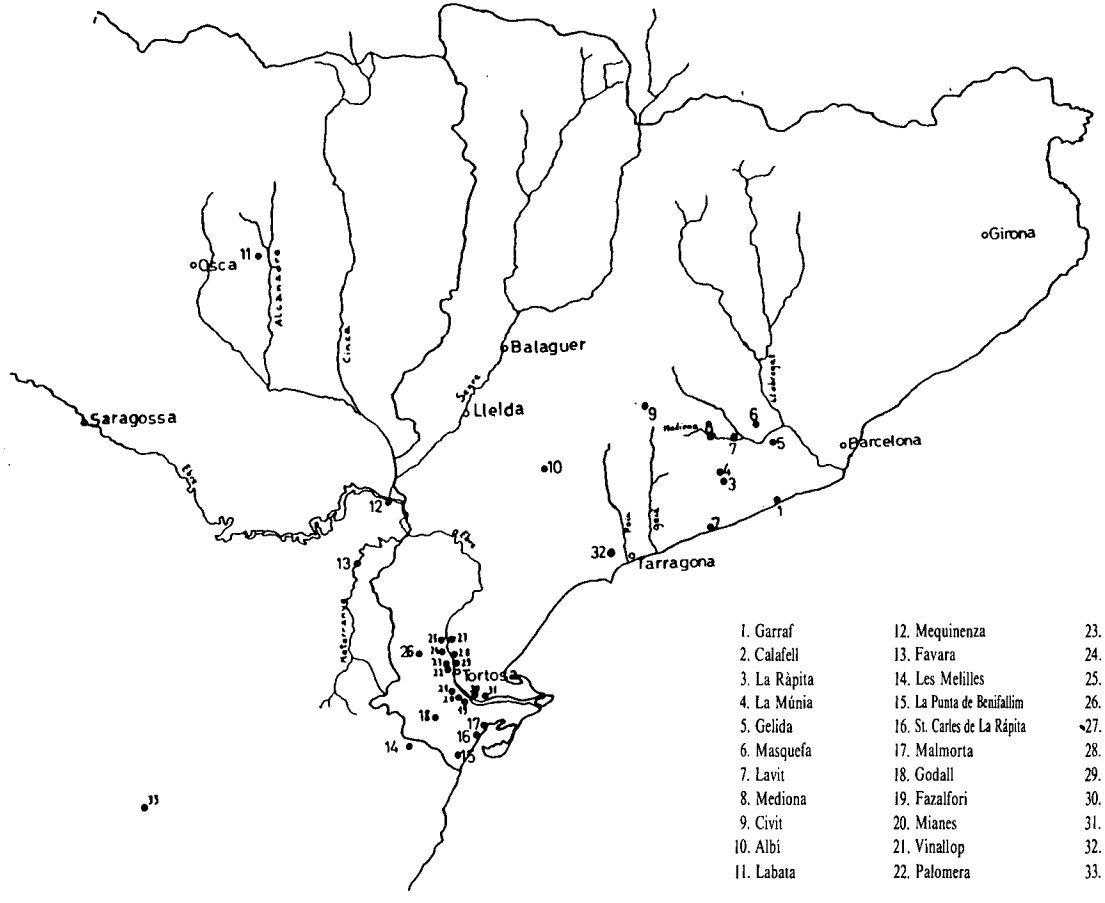
Girona
Osca
Balaguer
Lleida
Saragossa
Barcelona
Tarragona
Tortosa
Cinca
Segre
Llobregat
Ebre
Matarranya
Gaià
Foix
Francolí
1. Garraf
2. Calafell
3. La Ràpita
4. La Múnia
5. Gelida
6. Masquefa
7. Lavit
8. Mediona
9. Civit
10. Albí
11. Labata
12. Mequinenza
13. Favara
14. Les Melilles
15. La Punta de Benifallim
16. St. Carles de La Ràpita
17. Malmorta
18. Godall
19. Fazalfori
20. Mianes
21. Vinallop
22. Palomera
23. Bercat
24. Labar
25. Xerta
26. Alfara
27. Tivenys
28. Bítem
29. Pimpi
30. Burjacènia
31. Aldea
32. La Vid (Constanti)
33. Corbalán

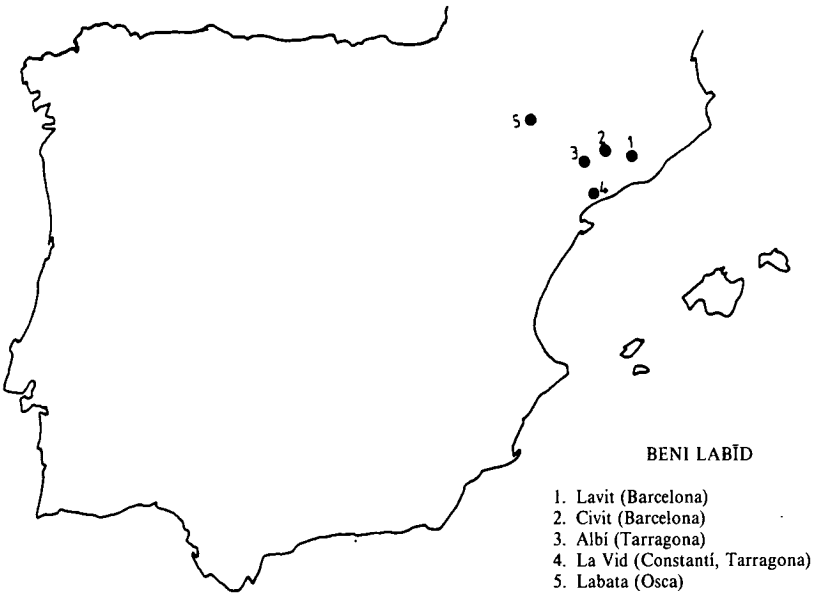

BENI LABĪD

1. Lavit (Barcelona)
2. Civit (Barcelona)
3. Albí (Tarragona)
4. La Vid (Constantí, Tarragona)
5. Labata (Osca)

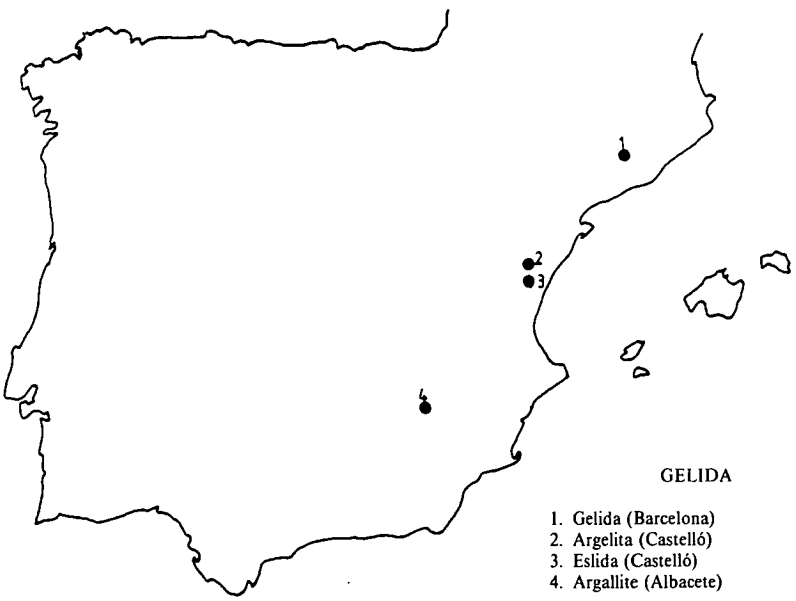

GELIDA

1. Gelida (Barcelona)
2. Argelita (Castelló)
3. Eslida (Castelló)
4. Argallite (Albacete)

IRATEN/ARTANA

1. Artana (Castelló)
2. Artà (Mallorca)

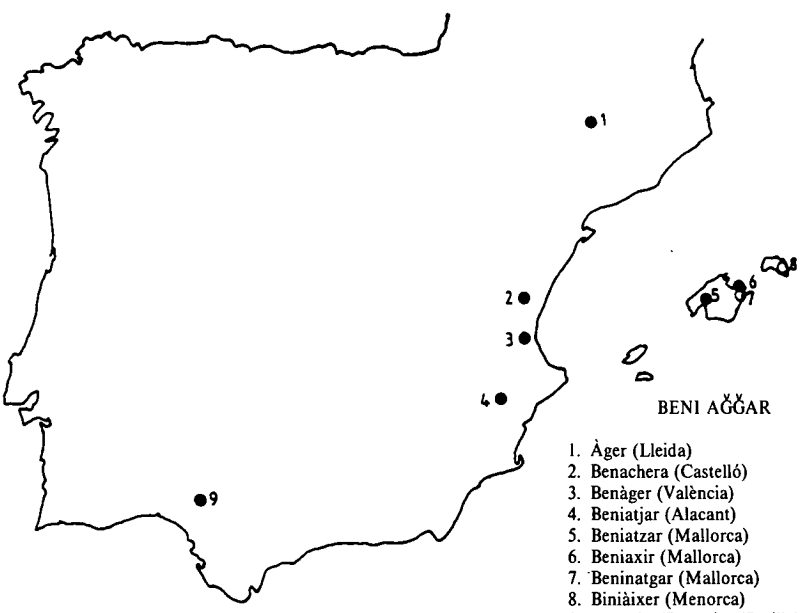

BENI AǦǦAR

1. Àger (Lleida)
2. Benachera (Castelló)
3. Benàger (València)
4. Beniatjar (Alacant)
5. Beniatzar (Mallorca)
6. Beniaxir (Mallorca)
7. Beninatgar (Mallorca)
8. Biniàixer (Menorca)
9. Benagira/Benagiar (Sevilla)

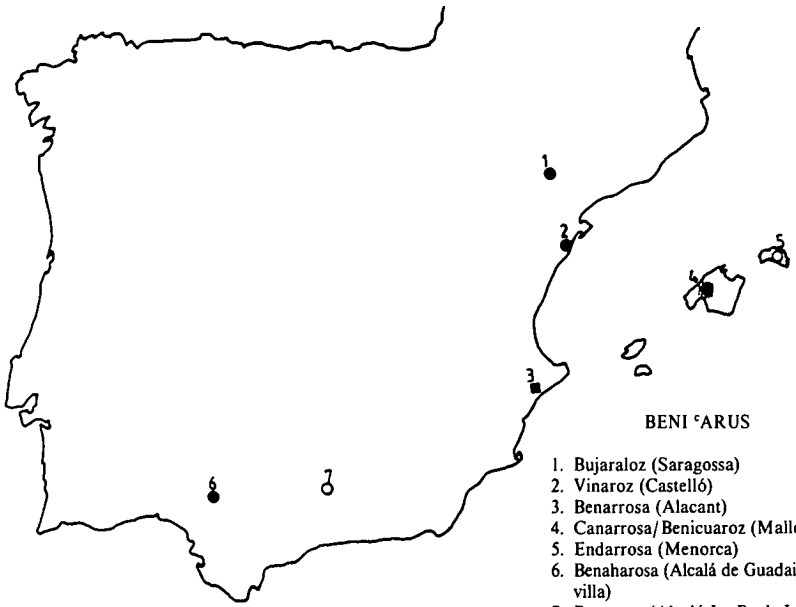

BENI ʿARUS

1. Bujaraloz (Saragossa)
2. Vinaroz (Castelló)
3. Benarrosa (Alacant)
4. Canarrosa/Benicuaroz (Mallorca)
5. Endarrosa (Menorca)
6. Benaharosa (Alcalá de Guadaira, Sevilla)
7. Beneroso (Alcalá La Real, Jaén)